

Az erza-mordvin hangjelölésről

MÉSZÁROS EDIT

Szeged

A különböző írástípusú és lejegyzésmódú források adatainak azonosíthatósága és összevetetősége érdekében fontos az adatok egységes hangjelöléssel való lejegyzése. A nyelvi anyag egyfajta, a szóelemzést is lehetővé tevő fonematikus hangjelölés alkalmazásával tehető egissé és vizsgálhatóvá. A Mordwinische Volksdichtung szövegei (MV 1–8) például fonetikus lejegyzéssel készültek, a szaranszki kiadású *Устно-поэтическое творчество мордовского народа* (UPTMN 1–17) pedig a cirill betűs írás miatt nem tükrözi maradéktalanul a mordvin fonémaviszonyokat. Ugyancsak fonetikus lejegyzésű a Paasonen- (MC) és a Ravila-szójegyzék (EW) is, és cirill betűsek a standard mordvin szótárak (ERV 1931, ERS 1949, RES 1948, ERV 1993, ERV–RES 1993).

A következőket fonematikus hangjelölésnek figyelembe kell vennie, hogy a mordvinban a dentális mássalhangzók esetében fonematikus a lágyság, ezért a *t-t'*, *d-d'*, *n-n'*, *s-s'*, *z-z'*, *c-c'*, *l-l'*, *r-r'* párokban a lágyság szerinti különbséget jelölni is kell. A lágyági korreláció megléte az erza-mordvinban csakis ezekre a dentális párokra vonatkozik, jóllehet az *e* és *i* magánhangzók előtt minden mássalhangzó a kiejtésben meglágyul. Az *e* és *i* magánhangzók előtti, pozicionálisan bekövetkező lágyulás a dentális mássalhangzók esetében fonematikus, míg a többi mássalhangzó esetében fonetikus különbséget jelent. (Ezért az utóbbi esetben a palatalizációt nem kell a mássalhangzón jelölni.) A dentális palatalizált és nem palatalizált mássalhangzók ugyanis az *e* és *i*, valamint a veláris *ɕ* és *ʃ* magánhangzókkal egymást kizáró pozícióban fordulnak elő: a dentális palatalizált mássalhangzók után csak *e* és *i*, a dentális nem palatalizált mássalhangzók után pedig csak veláris *ɕ* és *ʃ* állhat. A nem dentális mássalhangzók után viszont csak *e* és *i* szerepelhet, veláris *ɕ* és *ʃ* soha. (A veláris *ɕ* és *ʃ* magánhangzók nem külön fonémák az erza-mordvin nyelvben, hanem az *e*, illetve az *i* allofónjai. Ezért külön jelölni a következőket fonematikus lejegyzésben nem szoktuk.) A dentális palatalizált mássalhangzók természetesen más magánhangzó és mássalhangzó előtt is fonémaértékkel fordulnak elő, a nem dentális mássalhangzók viszont a többi magánhangzó (*a*, *o*, *u*) előtt még kiejtésben sem lehetnek lágyak.

A finn kiadású népköltészeti kötetek (MV 1–8) és szójegyzékek (MC, EW) fonetikus hangjelölése azt a gyakorlatot követi, hogy az *e* és *i* előtt minden mássalhangzó pozicionálisan bekövetkező palatalizálódását jelöli. Palatalizált mássalhangzó környezetében pedig minden szomszédos mássalhangzót is palatalizáltnak tüntet fel. A cirill betűs írásmóddal készült szövegek (UPTMN 1–17) és szótárak (ERV 1931, ERS 1949, RES 1948, ERV 1993, ERV–RES 1993) hangjelölésében pedig a mássalhangzót követő magánhangzó (orosz *e*, *ě*, *u*, *ю*, *я*) mutatja a mássalhangzó palatalizáltságát; a mássalhangzón ezt csak akkor jelölik, ha a palatalizált (dentális) mássalhangzót másik, nem dentális (*s* ezért fonémaértékkel nem palatalizált) mássalhangzó követi, valamint szóvégi lágy mássalhangzó esetén. Akkor, ha egy dentális palatalizált mássalhangzót másik dentális palatalizált mássalhangzó követ, a megelőző mássalhangzó(k) lágyágát nem jelölik, az utolsó mássalhangzóét pedig a lágy magánhangzó (szóvégen orosz lágyjel) mutatja.

A dentális mássalhangzók palatalizáltságának a magánhangzón való jelölése, vagy – a magyar mordvinológiai irodalomban alkalmazott módon – az *e* és *i*, valamint (másik) palatalizált mássalhangzó előtt való nem jelölése zavart idéz elő. Ilyenkor ugyanis lehetetlenné válik a szó

adekvát morfológiai elemzése, szóelemekre való bontása. A szó tövének a megállapításában, a toldalékok leválasztásában téves eredményre juthatunk.

E hangjelölés szerint például **нопемс* (**porems*) 'rág, harap, nyel' töve **но-* (**por-*) lenne, helyesen *por'ems* töve *por'-*; **циндердемс* (**cinderdems*) 'bereteszél' töve **циндер-* (**cinder-*) lenne, ez -*d-* képzővel van ellátva, helyesen pedig *c'in'd'er'd'ems* töve *c'in'd'er'-*, és -*d'*-képzős az ige. A **cinder-* tö nem is mutatja világosan a palatalizált *r'*-re végződő névszói alapszóval való összefüggést, míg a *c'in'd'er'-* igen (vö. *c'in'd'er'* 'retesz'). Az is előfordul, hogy a palatalizációs jelben egy -*j-* képző lappang, ilyenkor a palatalizációs jel elhagyásával végső soron morféma (képző) tűnik el.

Például a **эпвалемс* (**jorvalems*) 'öblöget' igében a palatalizációs jel elhagyása miatt nem látszik a képző, míg a helyes leírási móddal (*jorval'ems*) és ezt a -*d-* képzős *jorvaldoms* 'leöblít, kiöblít' igével szembeállítva már igen.

A fentieknek megfelelően véleményem szerint a következő hangjelölési elveket kell alkalmazni az erza-mordvin nyelvben:

1. A fonematikus hangjelölés elve. A dentális mássalhangzóknak és csakis ezeknek a palatalizáltságát szükséges jelölni. A nem dentális mássalhangzók kiejtésbeli és pozicionális lágyulását viszont sem palatális *e* és *i* magánhangzók, sem palatális dentális mássalhangzók előtt nem kell jelölni. A dentális mássalhangzók esetében a környezetükben megjelenő másik palatalizált mássalhangzó, valamint a palatális magánhangzók hatására bekövetkező palatalizáció viszont jelölendő.

2. A szóelemző (szóelem-tükröztető) elv. Egy (dentális) mássalhangzónak egy másik, palatalizált mássalhangzó hatására bekövetkező lágyulását akkor nem jelöljük, ha ez a szótövet megváltoztatná, és ezzel azonosítását megnehezítené (például **kan't'n'ems*, **kan'n'ems*, **kan't'l'ems* 'hord, visel' helyett *kant'n'ems*, *kann'ems*, *kanl'ems*, mert a *kand-* többől keletkeztek -*n'e-*, illetve -*l'e-* képzővel). Ugyancsak a szóelemző elv érvényesítése végett nem jelölendő például a -*tn'e-*, -*tl'e-* képzők inetimológikus *t* elemének a palatalizáltsága, ha ezek a képzők palatalizálatlan igező után jelennek meg, és természetesen jelölendő, ha palatalizált igező után állnak (például *ardtn'ems* 'fut, futkos', *kir'd't'n'ems* 'tart, visszatart').

Irodalom:

ERS 1949:

M. Н. Коляденков - Н. Ф. Цыганов: *Эрзянско-русский словарь*. Москва 1949.

ERV 1931:

М. Е. Евсеев: *Эрзянь-рузонь валкс. (Мордовско-русский словарь)*. Москва 1931.

ERV 1993:

Б. А. Серебрянников - П. Н. Бузакова - М. В. Мосин (ред.): *Эрзянь-рузонь валкс*. Саранск 1993.

ERV-RES 1993:

В. С. Щемерова: *Эрзянь-рузонь валкс. Русско-эрзянский словарь*. Саранск 1993.

EW: PAAVO RAVILA: *Ersamordvinisches Wörterverzeichnis aus Malyj Tol'kaj*. Journal de la Société Finno-Ougrienne 61/3 Helsinki 1959.

MC: HEIKKI PAASONEN: *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss*. 2. Auflage. Helsinki 1953.

MV 1-8: *Mordwinische Volksdichtung 1-8*. Helsinki 1938, 1939, 1941, 1947, 1977, 1977, 1980, 1981.

RES 1948:

М. Н. Коляденков - Н. Ф. Цыганов: *Русско-эрзянский словарь*. Москва 1948.

UPTMN 1-17:

Устно-прэтыческое творчество мордовского народа.

Саранск 1963, 1965, 1966, 1967, 1967, 1968, 1969, 1972, 1972, 1975, 1977, 1978, 1979, 1981, 1982, 1983, 1987.